

ban japán vonat-nak is hívják, mivel ezeken a vonatokon tilos a dohányzás; azaz: "cigi nuku"/, Béka /M 32/: zöld színéről, Go-kart /M 32/: alakjáról, Szergej /M 62/: szovjet gyártmányú, nagy teljesítményű /az argóban az 'orosz, szovjet ember' jelentésű Iván szót egyre inkább felváltja a Szergej/, Szúnyog, Don-gó /az erdei vasutak - keskeny nyomtávon közlekedő - mozdonyai/: hangjuk után.

Villanymozdonyok: Gigant /V 63/: nagyságáról, Leó /V 62/: Ward-Leonard-hajtással működő mozdony, Szili /V 43/: szilíciumos egyenirányítójáról, Dünyögő /V 41/: a hangjáról.

Újból hangsúlyozzuk, hogy ezek a nevek inkább a szakzsargonhoz tartoznak, kevesen ismerik őket, és az elnevezések egyik alapja éppen a szakma függvénye. A mozdonyvezetők egymás között valahogy ridegnek, keveset mondanak érzik a betűből és számból /vagy csak számból/ álló megnevezést. A nevekből olykor a humor sem hiányzik. Ugy gondolják, hogy így közvetlenebb a kapcsolat az ember és a gép között. Ezt a közvetlen kapcsolatot nem érzékeljük az egyes autótípusoknál, még akkor sem, amikor becézésről van szó, pl. Zsiga /Zsiguli/, Trabcsi, Strabanc /Trabant/, Merci /Mercedes/, Sevró, Sevi /Chevrolet/. MATIJEVICS LAJOSnak is hasonló a véleménye. Ő 20 autótípusnak 35 nevét sorolja fel, s megjegyzi: "... a selejtezés, a gúnyolódás, a fitymálás és az ironia itt sem hiányzik, sőt nagy szerepet játszik a gépkocsik ranglistájának utcanyelvi összeállításában" /Újvidék, Forum Kiadó, é. n. 35-6/. Megállapítását a mozdonynevek esetében nem tapasztaltuk.

MIZSER LAJOS

A TULAJDONNÉV MINT MONDATRÉSZ

A Névtani Értesítő 4. számában FABÓ KINGA "A tulajdonnév - köznév szófajváltásokról" című cikkében /49-55/ részletesen elemezve BARABÁS, KÁLMÁN és NÁDASDY "Van-e a magyar nyelvben tulajdonnév?" című tanulmányát /NyK. LXXIX, 135-154/ a következőket írja: "Csak olyan elem tekinthető a nyelvi rendszer részének, amelynek a léte nyelvészeti eszközökkel és módszerekkel bizonyítható. A tulajdonnév létének sem fonológiai, sem morfo-

fológiai bizonyítékai nincsenek. Sem morfémaszerkezete, sem toldalékolása nem különbözik a köznevekéétől; nincsenek speciális tulajdonnévképzők, vagy más, kizárólag a tulajdonnévre jellemző toldalékmorfémák, amelyek a tulajdonnéviség ismérvei lehetnének. Mibenléte csak a szintaxis szintjén ragadható meg, szintaktikai disztribúció segítségével. Ha annak alapján vizsgálunk bizonyos főnévi értékű elemeket /amelyek között vannak hagyományosan köznévnek és tulajdonnévnek tekintett elemek is/, hogy azok mely környezetekben fordulhatnak elő, négy különböző csoportot kapunk. Ez a négyes felosztás nyilvánvalóan nem esik egybe a hagyományos tulajdonnév - köznév felosztással." Majd így folytatja: "A szerzőknek ebből a vizsgálatából egy következő fontos következtetés adódik. A tulajdonnév - köznév fogalom-pár és megkülönböztetés mást jelent logikai-szemantikai szempontból. Például logikai szempontból az elseje köznév, a Géza pedig tulajdonnév, mert a két szó denotátuma, sajátos jelentése stb. egészen más. Nyelvészeti szempontból azonban mindkettő tulajdonnév, mert mindkettőnek teljesen azonosak a külső kapcsolódási lehetőségei, mindkettő ugyanabban a két környezetben jelenhet meg." Magyarázatképpen hadd fűzzem hozzá, hogy az a két helyzet, amelyben BARABÁSék írásában az elseje és a Géza szók megjelenhetnek, a következő: 1. tárgyas ragozású ige + az + tárgy, 2. tárgyas ragozású ige + tárgy. Tehát: Várjuk az elsejét. Várjuk a Gézát. Illetve: Várjuk elsejét. Várjuk Gézát.

Meg kell azonban jegyeznem, a Várjuk a Gézát mondatot az igényesebb nyelvhasználat elkerüli, ugyanis a határozott névelő használata családis, illetve népies hangulatot ad a mondatnak.

A BARABÁS, KÁLMÁN és NÁDASDY-féle vizsgálatok a szintaxis szintjén két környezetet ragadnak meg: 1. Járulhat-e a főnévhez határozott névelő vagy nem, illetve a határozott névelős forma és a határozott névelő nélküli forma közötti különbségben a köznév és a tulajdonnév jelentéskülönbsége struktúráisan megnyilvánul-e. Kimutatják, hogy "a határozott névelő meglétét, illetve hiányát mint a tulajdonnév egyedüli és egyértelmű jelölőjét nem fogadhatjuk el" /i. m. 146/, ugyanis határozott névelő állhat a tulajdonnevek és köznevek előtt egyaránt. 2. A másik környezet: a tárgy + a föléje rendelt verbum finitum. Három

formula lehetséges: Láttad a virágot? Láttál virágot? Láttad Virágot? A 3. formulában a tárgy csak tulajdonfőnév lehet.

BARABÁSék szerint a tulajdonnév mibenléte csak a szintaxis síkján ragadható meg, szintaktikai disztribúció segítségével. Magyarul: a tulajdonnevek és a köznevek különbségének megmutatására meg kell vizsgálni azt, milyen szószerkezetben, milyen környezetben jelenhet meg egyik is, másik is, az egyszerűség kedvéért azonban így fogalmazok, milyen mondatrész lehet a köznév, és milyen mondatrész lehet a tulajdonnév.

Alapjában véve minden olyan mondatrészi szerepben, amelyben a köznév állhat, állhat a tulajdonnév is. Ha azonban az egyes mondatrészek típusait vizsgáljuk, már kiderül az, hogy a tulajdonnév azzal, hogy "meghatározott egyedi létezőt jelöl" /SOL-TÉSZ: A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp. 1979. 30/, egy-egy mondatrésztípusban másként jelenik meg, mint az általános fogalmi tartalmat jelölő köznév. Tehát a köznév és a tulajdonnév szokásos szemantikai megkülönböztetése nem a véletlen műve.

Az alany az egyetlen mondatrész, amely egyformán lehet köznév és tulajdonnév minden különösebb megkötés nélkül. Pl. Keretek alatt faragnak az ácsok. Áll Buda még stb. A tulajdonnév csak határozott alany lehet, a közös főnevekből néhány általános jelentésű szó általános alany is.

Az állítmányi szerepben már nem ennyire egyszerű a helyzet. A köznév állhat a tulajdonítást, minősítést kifejező névszói állítmány szerepében, pl. Tanár az én apám, Az asztal bútor, A veréb is madár stb., a tulajdonnév pedig az azonosító alany - állítmányi viszony állítmányi tagja lehet. Pl. Az áruló Péter, Ez a város Budapest. A közös főnév is lehet azonosító állítmány, de csak akkor, ha valamilyen nyelvi eszközzel, határozott névelővel, birtokos személyraggal vagy más eszközzel határozottá tettük. Pl. Péter az áruló. Ez az ember az apám.

Ez a helyzet a határozott és a határozatlan tárgy esetében is. A tulajdonnév a határozott tárgy szerepében áll. Pl. Várja Pistát. Ismerd meg Budapestet. A köznév csak akkor lehet határozott tárgy, ha határozott névelővel, birtokos személyraggal vagy birtokjellel van ellátva. Olvasom a könyvet. A fiút vették el. Stb. Egyébként e nyelvi eszközök nélkül csak határozatlan tárgy lehet. Ha a tulajdonnevet köznévi értelemben használjuk,

határozott vagy határozatlan volta, akárcsak a köznévnék, a névelőhasználatától függ. Pl. Vettél Babitsot? Egy Jókait olvasok mostanában.

Az egyes határozófajták kifejezésére milyen a köznév és milyen a tulajdonnév képessége, behatóbb vizsgálatot igényel. A felületes vizsgálat csak annak a megállapítására jogosít, hogy a tulajdonnév ragosan vagy névutósan kevesebb határozó kifejező eszköze lehet, éppen azért, mert határozott egyedi létezőt jelöl, mint a köznév, sőt egy-egy határozó kifejezésére kisebb a ragfelvevő képessége, mint a köznévnék.

Mind a kettő állhat a minőségjelző szerepében, a köznév azonban csak minősítő jelző, a tulajdonnév pedig kijelölő jelző lehet, tehát annak a jelzőnek a szerepében állhat, amely a jelzett szó fogalmi körét egy egyedre szűkíti le. Pl. Az orvos barátom járt itt. Ez a rongy élet nem mennyország. Tenger nép van az utcákon. Ezekben a mondatokban az orvos, a rongy, a tenger minősítőjelzők, s többnyire mértéket, mennyiséget, minőséget, foglalkozást jelentő köznevek állhatnak ebben a szerepben. Az Üzenetet átadtam Pista bácsinak, A Knerr Nyomda Gyomán keletkezett, Lajos király szerette Toldit, A TASSZ hírügynökség közölte a hírt mondatokban a tulajdonnév kijelölő jelzői szerepben áll, s rendszerint foglalkozást, címet, családi viszonyt, állatfajt, földrajzi fogalmat, intézményi fogalmat jelölő köznévnék a jelzője. Eredetileg ilyen jelzős szerkezetek nyelvünkben a kételemű személynevek. Csak az érdekesség kedvéért jegyzem meg, a tulajdonnévből képzett mellékneveket is mindig kijelölő jelzőnek elemezzük.

A tulajdonnévi jelzős szerkezeteknek azonban vannak újabb fejleményei nyelvünkben, olyanok, amelyekben a tulajdonnévi jelzőt nem lehet egyértelműen kijelölő jelzőnek felfogni, s a legtöbb közülük átmenetnek tekinthető a jelzős szerkezet és a szóösszetétel között, pl. Balassa-strófa. Ide sorolja az akadémiai leíró nyelvtan a személyekről elnevezett utcákat, tereket, intézményeket is, illetve ezek megkülönböztető nevét.

Értelmezői szerepben egyformán állhat tulajdonnév is, köznév is, a köznév azonban csak akkor, ha valamilyen nyelvi eszközzel, elsősorban határozott névelővel határozottá tettük. Pl. Jó kutyánk, Burkus, elveszett. Erre járt a költő, Petőfi. Egyik kia-

dó, a Magvető, vette meg a művét. Visszatérhet újra Juliskához, a feleségéhez, Viktor úr, az irnok, elvégezte a munkát, Anna, a leánya, varrni tanult.

A tulajdonnév a hagyományosan szokásos meghatározása miatt nem tagja a nyelvi rendszerünknek BARABÁSÉk szerint. FABÓ KINGA szerint ellentmondás van a nyelvreírás és a módszere között, ugyanis a módszer nem egységes és nem nyelvészeti. Ezért szerintem a tulajdonnévnek háromféle jelentése van: egy logikai, egy nyelvészeti és a hagyományos nyelvreírásban használt. A fenti ellentét miatt azonban szerintem a hagyományos nyelvreírásban használt tulajdonnév-fogalom valójában fikció. Szórol szóra idézem: "a Pista, Sárospatak stb. nagy kezdőbetűvel írt szavak, szócsoporthoz együttese nem alkot önálló kategóriát a nyelvben, s nem mutatható ki a logika-nyelvfilozófia eszközeivel sem".

Alapjában véve BARABÁSÉknak a tulajdonnév fogalmának logikai-szemantikai jellegű meghatározása és a legtöbb tulajdonnév több szóból álló volta ellen van kifogásuk. Ezek alapján a tulajdonnév nem kategóriája, FABÓ szerint nem tagja a magyar nyelvi rendszernek.

Egy következetes formális nyelvreírásnak valóban nem is könnyű a tulajdonnév fogalmát meghatározni, de azt mondani, hogy nem tagja a magyar nyelvi rendszernek, nem lehet. Akkor a beszédben, a mindennapi kommunikációban sem használhatnánk fel. Még csak azt sem mondhatjuk, hogy nem főnév. SOLTÉSZ KATALINT idézem: "... a főnevek szófajához tartoznak: ui. mondatbeli viselkedésüket, ragozásukat a főnévre vonatkozó nyelvtani szabályok határozzák meg. A több szóból álló szó szerkezet a maga egészében tölti be a tulajdonnév - azaz egyfajta főnév - funkcióját." /SOLTÉSZ: i. m. 10/. Azon lehet vitatkozni, hol van a köznév és a tulajdonnév határa, elkülöníthető-e a kétféle név pontosan egymástól, de azon nem, hogy a tulajdonnév tagja-e a nyelvi rendszerünknek, és a főnevek közé tartozik-e. Magam a funkcionális-struktúrális nyelvreírás híve vagyok, tehát a fő kérdés az, mit akarok mondani, s milyen szók és szó szerkezetek, nyelvi alakulatok alkalmasak e mondanivaló kifejezésére. Ha meg akarok valakit szólítani, említeni akarok valakit vagy valamit, akkor meg kell azt neveznem. Erre pedig a tulajdonnév szolgál, vagy ebben a szerepben a tulajdonnév áll /persze, tudatában vagyok a

helyettesítési lehetőségeknek/, s a felhasználásban a főnév alakai jellemzőit veszi fel. Tehát nem állíthatom azt, hogy nem tagja a nyelvi rendszernek, de azt sem, hogy nem főnévi értékű szó.*

BACHÁT LÁSZLÓ

A TULAJDONNEVEK GRAMMATIKÁJA

1. A tulajdonnevek grammatikai vonatkozásai rendkívül szerteágazóak, így ez alkalommal kérdéskörüket mindenképpen szűkíteniünk kell.

E szűkítés egyik szempontjával konferenciánknak sajátos arculata kínálkozik: a tulajdonnevek grammatikájának mindenekelőtt azokkal a mozzanataival kívánok foglalkozni, amelyek az iskolai, mégpedig az általános iskolai és a középiskolai anyanyelvi oktatásba beilleszthetők. Ha valamelyik mozzanatnál ebből a körből némileg kitekintenék, azt jelezni fogom. – A szűkítés másik szempontja egy szerencsés találkozásból adódik: kedves kollégám, barátom, BACHÁT LÁSZLÓ "A tulajdonnév mint mondatrész" címmel tart előadást konferenciánkon.

Így magam a tulajdonneveknek elsősorban alaktani, morfológiai vonatkozásait tekintem át, persze csupán az oktatás szempontjából, s még így is csak vázlatosan; s mindössze egyetlen mondat-tani kérdéskört érintek: a tulajdonneveknek az egyeztetésben vitt szerepét.

2. De lássuk előbb az a l a k t a n i, morfológiai sajátosságokat!

2.1. Örvendetes jelenség, hogy a középiskolában, mindenekelőtt a gimnáziumi tantervben és tankönyvben visszakapta jogait – ráadásul korszerű szemléletmóddal felfrissítve – a s z ó t ö v e k vizsgálata, az úgynevezett tótan. A gimnáziumi tankönyv a szótövek sorában is megkülönbözteti a szabad és a kötött morfémákat, tehát a szótári tövet mint szabad morfémát és a nem szótári tövet mint kötött morfémát. Ezzel kapcsolatban szóba kerülnek a tulajdonnevek legfőbb tótani jellegzetességei is.

---

* Elhangzott Nyíregyházán, 1981. október 10-én, "A tulajdonnév az oktatásban" című országos névtani konferencián.